

УДК 001.8.37 (575.2)

DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-185-193

ТУРПАНОВА Ж. А.

Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык изилдөө университети

ТУРПАНОВА Ж. А.

Кыргызский экономический исследовательский университет имени М. Рыскулбекова

TURPANOVA ZH. A.

Kyrgyz Economic Research University named after M. Ryskulbekov

**ДРАМАЛЫК ЧЫГАРМАЛАРДЫ ОКУТУУНУН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК
НЕГИЗДЕРИ, ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ЖАНА УЧУРДАГЫ КӨЙГӨЙЛӨРҮ**

**МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ, ОСОБЕННОСТИ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ОБУЧЕНИЯ ДРАМАТИЧЕСКОМУ ПРОИЗВЕДЕНИЮ**

**METHODOLOGICAL BASES, FEATURES AND CURRENT PROBLEMS OF TEACHING
DRAMA WORK**

Аннотация: Бул макалада драмалык чыгармаларды окутууда колдонулган методдор менен ыкмаларды тандоодо мугалим эске алуучу жагдайлар чагылдырылган. Драмалык чыгармадагы тилдин көркөм байлыгын окуучулар тншннп, аларды өз кебинде колдоно алуусу нчнн кандай кырдаал тнзнн зарылдыгы айтылат. Окуучулардын оозеки жана жазуу кебин өстнрннгө өзгөчө көңгл буруу заман талабы экендиги тууралуу кеп болот. Сабактын жнрншнндө окутуунун ийгилигине же коюлган натыйжага жетнн нчнн конкреттнн милдеттерди чечннгө багыттай турган алдын ала сунуштардын, принциптердин, талаптардын системасын иштеп чыгуу маселелери каралат. Автор иштелип чыккан методология окуучунун таанып-билннснн калыптандыруучу жана билимди өз алдынча өздөштнрннгө аракеттенннгө, кабыл алууга жетелеген компас катары кызмат кылышы керек деп эсептейт.

Аннотация: В данной статье описаны факторы, которые педагог должен учитывать при выборе методов и приемов, используемых при обучении драматическому произведению. Говорится о том, что необходимо создать ситуацию, чтобы учащиеся могли понять художественное богатство языка драматического произведения и уметь использовать его в своей речи. В настоящее время необходимо уделять особое внимание развитию устных и письменных навыков учащихся. В процессе занятия учитель должен рассмотреть вопросы разработки системы и предложений, принципов и требований, которые будут направлять решение конкретных задач на успех обучения или на достижение поставленного результата. Автор считает, что разработанная методика должна служить компасом, формирующим познание учащегося и направляющим его к самостоятельной попытке и восприятию знаний.

Abstract: This article describes the factors that a teacher should take into account when choosing the methods and techniques used in teaching a dramatic work. It is said that it is necessary to create a situation so that students can understand the artistic richness of the language of a dramatic work and be able to use it in their speech. Currently, it is necessary to pay special attention to the development of oral and written skills of students. In the course of the

lesson, the teacher should consider the development of a system and proposals, principles and requirements that will direct the solution of specific problems to the success of education or to achieve the desired result. The author believes that the developed methodology should serve as a compass that forms the student's knowledge and guides him to an independent attempt and perception of knowledge.

Негизги сөздөр: методика, карама-каршылык, интерактивдүү метод, оозеки жана жазма кеп, илимий методология, таанып-билүү, философия, педагогика, образдар, таасир этүү, ой жүгүртүү, кабыл алуу, кеп байлыгын өстүү.

Ключевые слова: методология, контраст, интерактивный метод, устная и письменная речь, научная методология, познание, философия, педагогика, образы, влияние, мышление, восприятие, развитие словарного запаса.

Keywords: methodology, contrast, interactive method, oral and written speech, scientific methodology, cognition, philosophy, pedagogy, images, influence, thinking, perception, vocabulary development.

Биз жашаган мезгил тездик менен ааламдашууга өтүп, коомдун маалыматтуулугу ыкчамдык менен күн сайын жаңылануунун ичинде. Ааламдашуу процесстери, мезгилдин чакырыктары билим берүүгө да олуттуу таасирин тийгизүүдө. Билим берүү коом менен бирге өзгөрүп кубулушу зарыл. Анткени, заманга ылайык кесиптер, көз караштар, тиешениктөр, билимдер да сапаттык өзгөрүүлөрдүн элегинен өтүшү шарттуу көрүнүш. Бүгүн актуалдуу болгон көйгөй, эртең башка бир өңүттөгү маселени жаратышы толук мүмкүн.

Мектепте окутуу, билим берүү, тарбия берүү, окуучулардын инсандык көз карашын калыптандыруу, билгичтиктерге, көндүмдөргө нйрөтүү жалпы жонунан өзгөрбөгөндөй көрүнүш менен кантип окутуу керек деген көйгөй дайыма мугалимдин оюнда турат жан ал бир жактуу болбогону оң. Себеби, окуучу коомдогу өзгөрүүнүн абдан тез кабыл алган жана аны жактаган адам. Ошондуктан ага тарыхты, элдик оозеки чыгармачылыкты, маданиятты, көркөм-эстетикалык баалуулуктарды өздөштүрүүгө кызыгууну жаратуучу нйрөтүүнүн методдорун, ыкмаларын табуу негизги проблемалардан экендиги анык.

Учурда окуучунун билими, адеп-тарбиясы, жүрүш-туруш маданияты өзгөчө маанилүү орунда экени талашсыз. Окуучулардын билимине жана тарбиясына, көркөм табитине жаңыча көз караш менен кароо, чыгармачылык менен окутуу замандын талаптарынын бири. Мына ушуга байланыштуу, драмалык чыгармаларды нйрөтүүнүн сапатын жогорулатуу, методдорду өркүндөтүү, такшалтуунун ыкмаларын жана каражаттарын жакшыртуу талаптары окутуунун теориясы менен технологиясындагы эң курч көйгөйлөрдөн. Драмалык чыгармаларды нйрөтүүдө чыгарманын сюжетин терең өздөштүрүп, адабият таануу менен тыгыз байланышта окутуу менен эле чектелбейбиз. Окуучулардын көз карашы калыптанышы үчүн окулуп жаткан чыгармалар аркылуу коом, адам, эмгек, руханий дөөлөттөр, көркөмдүк, улуттук баалуулуктардан үлгү-тарбия алууга багыттоо да маанилүү. Окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө жараша ой жүгүртүү деңгээлин өстүрүүгө мугалимдин нзгилтүксүз эмгеги талап кылынат. Биринчи кезекте, адабий билимдер эле эмес, ошол адабий чыгарма жазылган тилдин көркөм байлыгына көңүл буруу менен бирге аларды өз кебинде колдонууга нйрөтүү, оозеки жана жазуу кебин бирдей өркүндөтүүгө өбөлгө түзүүнүн да эсибизге алганыбыз туура. Бул тууралуу окумуштуу К.Иманалиевдин: «Адабиятты окутуунун методикасы окуучулардын оозеки

жана жазма кебин өстүрүн милдетин да өзүнүн алдына коёт. Окуучулардын оозеки жана жазма кебин өстүрүн ишинде адабияттын жана адабият мугалиминин айрыкча ролу бар», – деп туура белгилеген [2,8-б.]. Демек, окуучулардын жазма жана оозеки кебин өстүрүнүн адабий чыгармаларды окутуунун негизги максаты – улуттук тилди сактап калуу десек аша чапкандык эмес.

Бүгүнкү күндө окуучулардын кеп байлыгы канчалык деңгээлде? Эне тилибиздин алардын кебинде «жарды» колдонулушу, көркөм дөөлөтүнүз болгон тилибизди жоготуп алуу маселесин жараткан жокпу? Окуучулар эне тилинде эркин сүйлөгөн менен ой-пикирин жазууда сабаттуулугу кандай? Кеп байлыгынын көркөмдүүлүк деңгээли кандай? Кыргыз тилинин бардык мүмкүнчүлүгүн пайдалана алабы? Жыйырма жылдан берки педагогикалык байкоолордон улам, нукура кыргыз тилинде аталышы бар кадыресе колдонулуп жүргөн эле сөздөрдү окуучулар өз кебинде колдонбой, башка тилде атап, кээде жаргондорду да пайдаланарын угуп жүрөбүз. Өтмө мааниде колдонулган сөздөрдүн, фразеологизмдердин маанисин так ажырата албагандыгына күбө болуудабыз.

С.Рысбаевдин: «Эне тилинде дүйнөнүн, эл-жерди таанытар, интеллектин өстүрөр, улуттук психологиясын, аң-сезимин түптөөр, улуттук намысын калыптандыраар, улуттук дөөлөттөрүнүн нйрөтөр, эне тилинин миң түркүн табиятын билдирер, эне тилинде сөзүнүн корун көбөйтүп, кебин байытып, кеп маданиятына, чечендикке багыт берер, таалим-тарбиянын нлгнсн болор кооз, снрөттүн китептер жана журналдар менен жетишерлик кылып мектептерибиздин китепканаларын, нйндөгн китеп текчелерин камсыз кылып турсак, балдарыбыз кандай гана өсөр эле!», – деп айтканындай [4,13-б.], окуучуга жана мугалимге жардамчы болгон, абдан ийне-жибине чейин иштелип чыккан китептерге муктаждыгыбыз да кыска маселе.

Адабий чыгармаларды окутуу ишинде, анын ичинде драмалык чыгармаларды нйрөтүндө, жогоруда айтылган проблемаларды чечүүнү актуалдуу маселелерден. Ал эми, биз кыялданган китеп колго тийип, бирок чыгармачылык чеберчилик менен изденген мугалим, кызыгуу менен аны өздөштүргөн окуучу болбосо, ал китептин зарылдыгы болбос. Мугалимге китепти максатка ылайык пайдалануу жоопкерчилиги тургандыгы өзүнчө бир маселе. Ушул максатта, чыгармадагы каармандардын образдарын ачуу нчүн алардын кебине талдоо жүргүзүн менен бирге, аларды кыргыз тили сабагында көнүгүн катары талдоо да белгилүү иретте алдыга жылуунун кадамы боло алат деп ишенебиз.

Каармандардын диалогдоруна, монологдоруна алардын пикирлешүү маданиятына, ой жүгүртүү чабытына, кебинин курчтугуна, таамайлыгына окуучулардын назарын бурдуруу менен каармандар пайдаланган кеп байлыктарын колдонуп, сүйлөмдөрдүн түздүрүн менен талдоо, кырдаалдарды аткарууда пайдаланууга сунуш кылуу аркылуу акырындап, тил байлыгына болгон мамилени өзгөртүүнүз негизги милдеттерден. Муну ар бир мугалим сезе билүүнү шарт.

Түп нускадагы көркөм чыгарманы окуу эң сонун көрүнүш. Мейли шаарда, мейли айылда болсун ар бир нйдө түрдүн китептер болгону мактоого арзыйт. А бирок, ар бир нйдө көркөм китептер кайсы бир себептерден улам жок болушу да мүмкүн. Изденип, китепканаларга барып, китеп сураган, интернеттен электрондук китептерди тапкан аракетчил окуучу болушу мүмкүн. Ар бир окуучу китепти сүйүп, андан акыл издей бербегендиктен, окуу китептери талапка ылайык, чынында эле «акылдуу китеп» болуп чыгарылганы мугалимге да, окуучуга да жеңилдиктерди алып келер эле. Драмалык чыгармалар окуу китебинде спектаклдин коюлушу шилтемеде берилип, театралдык сынчылардын пикирлеринин ток этер жерлери, жок дегенде актердун мыкты

аткаруусунан фрагменттер, снрөттөр, чыгармачылыкка шыктандырган суроолору менен берилгени дурус болмок. Кыргыз тилинде мультимедиялык ачык электрондук материалдар топтоштурулса, заманбап билим берүүгө кадам таштамакпыз. Ар бир мугалим изденип, чыгармачылыгын көрсөтүп, тажрыйба топтогонго жылдар кеткенин эске алсак, жаңы эле жогорку окуу жайын бүтүргөн мугалимге «эмне кылсаң, өзүң бил» дегенден башка жардамыбыз жок болуп жатат. Балким, ошол себептерден улам, «окуп айтып бергиле», «көчүрүп жазгыла» деп окуучуларды кыйнаган мугалимдер болбос беле. Көчүргөндөн колу талып, китеп окугусу келбеген окуучулар кайдыгерликтен арылар беле.

Педагогикалык ишмердүүлүктүн табияты татаал жана көп кырдуу. Биринчиден, ал педагогикалык процеске таасир эткен көптөгөн объективдүү жана субъективдүү факторлорго, жетекчиликке алууга мүмкүн болгон жана мүмкүн болбогон шарттарга, ошондой эле, билим-тарбия берүүнүн маселелерин чечүүдөгү өзгөчөлөнгөн кылдат механизмдеринин кайталангыс айкаштарын табууга, көптөгөн каражаттарга жана шарттарга байланыштуу аныкталат. Экинчиден, педагогикалык процесс объективдүү мыйзамдарга баш иет, алар эске алынбаса, мугалим ишенимдүү ийгиликке жете албайт. Ошондуктан мугалим билим жана тарбия берүүдөгү негизги мыйзам-ченемдүүлүктөрдү билүүсү жана педагогикалык ой жүргүзүүсүнүн өркүндөтүүсүн мааниге ээ. Нечинчиден, педагогикалык процесс өтө кыймылдуу, динамикалуу, диалектикалуу, педагогиканын бардык «купуя сырларын» өздөштүрө калууга мүмкүн эмес. Окутуу-тарбия берүүнүн милдеттерин чыгармачыл, кеңири ой жүргүртө алган, педагогикалык илимдин методологиясын жакшы өздөштүргөн мугалим гана чече алат. Окутуунун методологиясы илимий билим тармагы, анда биринчи кезекте, методологиялык көз караштан конкреттүү илимий билимге даректүү багытталган педагогиканын мыйзам-ченемдүүлүктөрү жана өзгөчөлүктөрү аныкталат.

Методология – ишмердүүлүктүн курамы, түзүлүшү, логикалык уюштурулушу, методдору жана ыкмалары, илимдин методологиясы – илимий таанып-билүүнүн принциптери, формалары жана каражаттарын окутуу. Методологияда педагогикалык теориянын негиздери жана курамы тууралуу билимдердин системасы, педагогикалык кубулуш менен процесстерди изилдөөнүн жолдорун көрсөтүү, билим алуу ыкмалары, коом менен бирге өзгөрүлгөн жана өнүккөн педагогикалык чындыктын туура чагылдырылышы тастыкталат.

Заманбап илим таанууда методология деп, илимий таанып-билүүнүн ыкмалары, формалары, түзүлүшүнүн принциптери түшүнүлөт. Методология изилдөөнүн компоненттерине мүнөздөмө берет – анын объектисин, анализдөө предметин, изилдөөнүн милдеттеринин чечилишине зарыл болгон изилдөө каражаттарынын жыйындысы. Ал изилдөө маселелеринин чечүү процессиндеги аракеттердин өзгөчөлүктөрүн калыптандырат. Мына ошондуктан, методологияны педагогикалык таанып-билүүдөгү жана чындыктын кайра түзүлүшүнүн, теориялык жоболордун жыйындысы катары кароо зарыл.

Илимий методология салттуу түшүнүгүндө – илимий ишмердүүлүктүн методдору жана аракеттери тууралуу окуу, ошондой эле таанып-билүүнүн жалпы бөлүгү.

«Методология мектепте көркөм чыгарманы талдоо жүргүзүүгө карата гана маанилүү кызмат аткарбастан, жалпы педагогикалык ишмердүүлүктү уюштурууга да өз таасирин тийгизет, тактап айтканда, методология окутуу процессиндеги бардык аракетти көз жаздымда калтырбай караштыруу аркылуу аны педагогикалык илимдердин теориялык

шарттарына туура келген жолдор аркылуу чечнн максатын көздөйт жана дидактикалык, методикалык кабылдоого, өркндөтннгө багытталган ишмердннлктн толугу менен ичине алат» [2, 9-б.].

Методология кеңири маанисинде «тигил же бул жакка баруучу жол» субъекттин ишмердннлгнннн ыкмасы. «Методология» термининин эки мааниси бар: илимде, саясатта, искусстводо жана башка ишмердннлнк чөйрөсндө колдонулган ыкмалардын жана жолдордун белгилнн системасы; бул система жөнндөгн окуу, методдун жалпы теориясы, аракеттеги теория.

Методологиянын негизги функциясы – таанып-билнннн жөнгө салуу же уюштуруу, же болбосо объектти практикалык кайра тнзнн. Ошондуктан методология белгилнн бир эрежелердин, ыкмалардын, жолдордун, таанып-билнн нормаларынын жана аракеттеринин жыйындысына топтолот. Тигил же бул тармактагы ишкердннлктө белгилнн ийгилик же натыйжага жетнн нчнн конкретнн милдеттерди чечннгө багыттай турган алдын ала сунуштардын, принциптердин, талаптардын системасы. Ал чындыкка жетишнндө кнчтн жана убакытты ннөмдөп, максатка кыска жол менен жетннгө мнмкннчнлнк тнзншн зарыл. Иштелип чыккан методология таанып-билннчн субъектти жана аракеттин жолун ката кетирнндөн алыстатып, жетелеген компас катары кызмат кылышы керек.

Методология теориялык жана практикалык ишмердннлктнн тнзнлншн жана аны уюштуруунун ыкмалары менен принциптеринин системасы, ошондой эле, бул система тууралуу окуу. Педагогикалык изилдөөннн методологиясы – педагогикалык изилдөөлөрднн принциптери, тнзнлншн, формасы жана жолдору тууралуу окуу. Бардык методология нзгнлтнкснз жана нормативдннлнк кызматын аткарат. Окумуштуу Э.Г.Юдин методологиялык билимдер дескриптивднн (снрөттөөчн – изилдөө процессине багыт катары) же прескриптивднн (нормативднн – ишмердннлктн жнзөгө ашырат), башкача айтканда, ишмердннлнккө тнз көрсөтмө бернн, алдын ала сунуш кылуу аркылуу ишке ашарын айткан.

Таанып-билнн тажрыйбадан (практикадан) өснп чыгат, бирок чындыкка ээ болуу нчнн тажрыйбага багыт алат. «Практикадан – теорияга, теориядан – практикага – аракеттен – ойжнгртннгө – ой жнгртнндөн – чындыкка» – бул теориялык жана эмпирикалык таасирлердин жалпы мыйзам-ченемдннлгнн, чексиз процесс.

Методологиялык билимдердин курамын Э.Г.Юдин [5] төрт деңгээлге бөлгөн:

философиялык, жалпы илимий, конкретнн-илимий, технологиялык.

Биринчи деңгээл – методологиянын философиялык деңгээли: таанып-билннннн жалпы принциптери жана жалпы илимдеги категориялардын тизмеси тнзөт. Экинчи деңгээл – жалпы илимий методология – көпчнлнк илимий дисциплиналарда же бардык илимде колдонулган теориялык концепциялардан тнзнлөт. Нчннчн деңгээл – конкретнн илимий методология, тигил же бул илимде колдонулган изилдөөннн принциптери, методдору жана кадамдары. Конкретнн илимдин методологиясы илимий таанып-билнндө өзгөчөлөнгөн проблемалар менен катар, методологиянын жогорку деңгээлдеринде келип чыгуучу изилдөөлөрдөгн системалуу жана моделдөө проблемаларын да өзннө камтыйт. Төртннчн деңгээл – технологиялык методология, ал изилдөөннн методикасы жана техникасы, башкача айтканда, эмпирикалык материалды ишенимднн алууну камсыз кылган иш-аракеттер, аларды алгачкы иштеп чыгуу, андан кийин гана ал илимий билимдердин ичине снннп кире алат.

Тарыхый жактан алганда, методология проблемалары философия тармагында иштелип чыккан. Бнннкн кндө ар тнрднн адам таануу илимдеринин методологиясы

катары пайдаланылган: экзистенциализм, прагматизм, диалектикалык материализм, неотомизм, неопозитивизм ж.б. философиялык багыттары бар.

Экзистенциализм – жашоо философиясы, адамдын өзүнүн дүйнөдөгү жашоо тиричилиги. Экзистенциализмдин негизи тншннгн – жашоо-тиричилик – адамдын жекече жашоосу. Адамдын өзгөчү «менине» сннгп кириши. Экзистенциалисттер заманбап дүйнөдө инсан өзгөрүлгн, калыбынан бузулгандыгын, өз алдынчалуулугунан алыстагандыгын ырасташат. Мындан чыгуунун жолу катары, алар индивид өзүн-өзү кайра жаратуусу керек деп эсептешет. Ошондуктан мектептин максаты окуучуларды «өзүн инсан катары калыптандырууга, өзүн-өзү кайра тнзнгтө нйрөтүн» болуп саналат дешет. Объективднн билимдерди жактырбаган экзистенциалисттер мектептердеги окуу программалары жана китептерине каршы. Анткени, билимдин баалуулугу конкреттнн инсан нчнн маанилнн, ошондуктан, мугалим окуучуга өздөштүрүндө толук эркиндик бериши керек дешет. Окуучу нерселердин жана кубулуштардын маанисин өзү аныктайт. Бул жерде аң-сезим эмес, сезип-туюу, кыялдануу, ишенич алдыңкы орунда. Экзистенциализм окутуунун өз алдынчалуулугун колдойт.

Баса белгилей кетнгчн нерсе, драмалык чыгармалардын табияты да көп жагынан экзистенциалисттик көз карашка туура келет. Драмалык чыгармаларды театрдан көрүп жаткан учурда, драматург, мугалим дагы жеке окуучунун көрүп, угуп, туюп-сезип жаткан ички сезимдерине кийлигише албайт. Окуучуга толук эркиндик берилген. Ар бир окуучу драмадагы окуяларга, андагы көтөрүлгөн проблемага, каармандардын образдарына, актердук чеберчиликке ж.б. өз алдынча баа бере алат. Демек, эркин ой жнгртнн процесси жнрөт. Ал эми, М.Байжиевдин «Төрт адам» драмасында экзистенциалисттик көз караш Назинин образынан байкалат. Нази жаңылды, ошол бойдон калбай, турмушта башка жолду тандашы, өзүн инсан катары кайра жаратууга умтулушунан көрүнөт. Бул өзгөрүлгөн автор тарабынан кылдат гана тнрткн-жагдай берилген. Азиздин образы аркылуу «сен андай жаша, мындай жаша», «туура кылдың, муну туура эмес» деген айыптоо же акыл-насаат нйрөтнн болгон жок. Нази өзүннн, Азиздин, Искендердин башынан кечирген турмушунан жыйынтык чыгарып, башка адамга айланды. Дагы бир айырмаланган көрүнүш Назинин образынын «мен» деп берилиши да, жеке инсандын өздүк «мени» табуу жолунда экендигинен кабар берет.

Карама-каршылыктардын кнрөшн драмалык чыгармалардын өзөгүн тнзөт, анын чагылдырган маселеси коом, инсандык мамилелер.

Кийинки деңгээл – жалпы илимий деңгээл. Анын негизин көпчүлүк илимдерде колдонулган илимий жолдор, концепциялар тнзөт.

Методологиянын жалпы илимий деңгээли жашоонун кубулуштарын система катары кароого багыт берет.

Системалуу жолдун маңызы, салыштырмалуу өз алдынча компоненттер өз-өзүнчө эмес, биримдикте, кыймылдуу өнүгүндө каралат. Системанын бир компоненти өзгөрүлсө, бардык системага таасири тиет.

Инсандын өнүгүнснндө чечнгчн шарт жана каражат негизги орунда. Бул факт педагогикалык изилдөөдө жана практикада инсандын жана ишмердннлннгн ишке ашыруунун зарылдыгын шарттайт. Бул, өз кезегинде, диалог жолун пайдаланууну талап кылат. Ал адамдын ишмердннлннгнөн алда канча бай жан дүйнөснннн ар тнрдннлннгнөн жана татаалдыгынан келип чыгат. Диалог жолу адамдын позитивднн потенциалына, чексиз чыгармачылык мнмкннчнлннгнө, дайыма өнүгүп жана өзүн-өзү өркндөтншннө негизделген. Инсандын активдннлннгн, анын керектөөлөрн өзүн

Адабияттын өзгөчө теги болгон драманы окутуунун методикасы чыгармалардын өз алдынчалуулугун жана оригиналдуулугун тншнннгө көмөк берет, аны терең талдап кабыл алууга өбөлгө тнзөт.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

Батаканова С.Т. Мектепте көркөм чыгармаларды талдоонун илимий-педагогикалык негиздери: монография / С.Т.Батаканова. – Б.: Кут бер, 2010. – 287 б.

Иманалиев К.И. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы. – Ф.: Мектеп, 1970, – 230 б.

Ишекеев Н.И. Кыргыз адабиятын мектептерде окутуунун тарыхы. – Б., 1994. – 388 б.

Рысбаев С. Балдарыбыздын келечегине ким кнйөт? // «Шоокум» журналы. – Б., – №5 (10) Бугу, 2007, – 12-13-бб.

Юдин Э.Г. Системный подход и принципы деятельности. – М.: Наука, 1978. – 391 с.